Impact Factor : 6.625 (SJIF) E-ISSN : 2348-7143

International Research Fellows Association's

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Issue - 310, January – 2023

Government of Maharashtra
Ismail Yusuf College
of Arts , Science and Commerce
Jogeshwari (East) - 400 060, Mumbai, India
Re-accredited 'A' Grade by NAAC (CGPA-3.14)

आज़ादी का अमृत महोत्सव

Exploring Maharashtra's Contribution in the Nation Building since Independence

EXPLOMAHAIND23

Guest Editor -
Dr. Swati Wavhal
Principal
Ismail Yusuf College of Arts,
Science &
Commerce, Jogeshwari, Mumbai.

Executive Editors –
Prof. Attar Rabbani
Dr. Madhuri Joshi
Smt. Kalpana Pawaskar
Dr. Sheetal Panchikar

Chief Editor –
Dr. Dhanraj T. Dhangar

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

E-ISSN : 2348-7143
January -2023

INDEX

Sr. No.	Title of the Paper / Author's Name	Page No.
1.	Maharashtra : India's Biggest Economy **Avinash Ghare**	09
2.	Maharashtra's Policies to Overcome Pandemic : Covid-19 **Dr. Shahina Khan**	15
3.	Shri. C.D. Deshmukh : A Nation Builder **Smt. Kalpana Pawaskar**	20
4.	Rediscovering Woman Self in Travelogue : A Study of Maza London in the Context of Nation Building **Smt. Trupti Sapkale**	25
5.	Mumbai, Pune and Nashik : The Major Education Hubs in Maharashtra **Dr. Nilofar Nadiyah Abdul Khaliq**	29
6.	Multiculturalism and Mumbai : Melting Pot of Indian Culture **Smt. Neha Syed**	34
7.	The Social Philosopher and Reformer: Sant Gadge Baba **Smt. Beena More**	38
8.	Exploring the Contribution of Maharashtra's Yoga Institutes to the Development of India **Smt. Varsha Gala**	42
9.	Padamshree Sindhutai Sapkal : Anathanchi Maai **Smt. Shaikh Shabnamara Feroz**	46
10.	Shankarrao Salvi : Maharishi of Kabaddi **Smt. Khan Fouziya Aftab Ahmed**	50
11.	A Critique of Shashi Deshpande's Novels 'The Dark Holds No Terror and that Long Silence' and Her Contribution to the State of Maharashtra **Smt. Saima Khan**	54
12.	Father of Indian Cinema : Dadasaheb Phalke **Smt. Shaikh Shabana Wahid**	58
13.	Contribution of Maharashtra in the Development of the Economy of India Since 1991 **Shri. Prashant Lemade**	63
14.	Dr. Jayant Vishnu Narlikar : Contribution in Science Fiction Literature **Smt. Khan Safana Shamim**	68
15.	Vijay Tendulkar's Play 'The Vultures' : An Overview **Smt. Saba Shabnam Shaikh**	73
16.	Maharashtra : A Pride of Indian Tourism **Miss. Aiman Kausar Aamir Ahmed**	78
17.	स्वातंत्र्योत्तर राष्ट्रनिर्माण में महाराष्ट्र का योगदान **डॉ. माधुरी जोशी**	84
18.	टी. आय.एफ.आर. में महाराष्ट्र के वैज्ञानिकों का योगदान **श्रीमती संजू सिंह**	88
19.	हिंदी सिनेमा में महाराष्ट्र की विभुतियों का योगदान **श्री. आशीष कुमार यादव**	93
20.	महाराष्ट्र का वारली समाज और वारली चित्रकला **श्रीमती सायली पवार**	98
21.	नवोन्मेषी नेतृत्व : 'डॉ. माशेलकर' : एक अभ्यास **प्रा. डॉ. भावना पाटोळे**	104
22.	मराठी अभिनेत्रींचे भारतीय चित्रपटसृष्टीतील योगदान : एक अवलोकन **डॉ. शीतल पंचीकर**	111
23.	बदलत्या सामाजिक परिस्थितीत मराठी चित्रपट सृष्टीतील स्त्री पात्रांचा चिकित्सक अभ्यास **डॉ वंदना शिंदे**	118
24.	संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ, महाराष्ट्राची जडणघडण आणि भारताचा विकास **श्री. समीर वैरागी**	124
25.	Javed Akhtar : Nagma Nigari ki Duniya ka Darakhsha Sitara **Smt. Shaikh Ghousiya Faiyaz Ahmed**	128

E-ISSN : 2348-7143
January -2023

संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ, महाराष्ट्राची जडणघडण आणि भारताचा विकास

श्री.समीर रामचंद्र वैरागी
सहायक प्राध्यापक (मराठी),
महाराष्ट्र शासनाचे इस्माईल युसूफ महाविद्यालय,
जोगेश्वरी (पूर्व) मुंबई-४०००६०.
भ्रमणभाष-९९८७४६६४६७
ई-टपाल – sameer.vairagi@gmail.com
Sameer.vairagi@gov.in

प्रास्ताविक :

१ मे १९६० ह्या दिवशी मुंबईसह संयुक्त महाराष्ट्र आकाराला आला.सन १९४० ते १९६० ह्या दरम्यान कामगार - शेतमजूर ह्या श्रमिकांद्वारे लोकचळवळ उभारून संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ पुर्णत्वास नेले. संयुक्त महाराष्ट्र आंदोलनामध्ये अनेक ज्ञात-अज्ञात हुतात्मे, नेते, साहित्यिक ह्यांनी सक्रिय सहभाग नोंदवला.

" झालाच पाहिजे, झालाच पाहिजे
संयुक्त महाराष्ट्र झालाच पाहिजे "[१]

संयुक्त महाराष्ट्र आंदोलनामध्ये ह्या घोषणेने संपूर्ण मराठी भाषिक समाज एकजूट झाला.

आचार्य अत्रे, सेनापती बापट, अण्णा भाऊ साठे, शाहीर अमरशेख, शाहीर गव्हाणकर, चिंतामणराव देशमुख अशा अनेक ज्ञात मान्यवर लेखकांनी आपल्या साहित्यिक व कृतिशील योगदानाने संयुक्त महाराष्ट्राचा मंगल कलश साकार केला.१९६० नंतर महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण ह्यांच्या पुढाकाराने 'महाराष्ट्र' ह्या मराठी राज्याने सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, शैक्षणिक इत्यादी क्षेत्रांत उल्लेखनीय आणि प्रागतिक घौडदौड करून एकूणच भारताच्या विकासात महत्त्वपूर्ण योगदान केले.

महाराष्ट्राची संकल्पना :

'महाराष्ट्र' हे देशनाम फार पुरातन काळापासून अस्तित्वात आहे. महाराष्ट्राला प्राचीन वाङ्मयात 'दंडकारण्य', 'दक्षिणापथ', 'नरराष्ट्र', 'नवराष्ट्र' असा उल्लेख आला आहे. 'महाराष्ट्र' हे देशनाम इसवी सनाच्या चौथ्या शतकापासून रूढ असल्याचे दिसते. 'बृहदसंहिता'. 'काव्यादर्श' या प्राचीन ग्रंथांत 'महाराष्ट्र' हे देशनाम वापरलेले दिसते. मराठी व महाराष्ट्र असे समीकरण निर्माण झालेले आहे.

स्वातंत्र्योत्तर भारत आणि भाषावार प्रांतरचना :

संयुक्त महाराष्ट्राची मागणी भाषावार प्रांतरचना मागणीइतकीच जुनी आहे. प्रा.विठ्ठल वामन ताम्हणकर ह्यांनी इ.स.१९१७ मध्ये 'लोकशिक्षण' ह्या मासिकात एक लेख लिहिला, ह्या लेखात मुंबई प्रांत, मध्य प्रांत, वऱ्हाड, हैद्राबाद ह्या संस्थानात विभागला गेलेला मराठी भाषिक प्रांत एकत्र आणून एकसंघ महाराष्ट्राची निर्मिती करावी, असा विचार व्यक्त केला होता. इ.स. १९२० मध्ये महात्मा गांधी ह्यांनी राष्ट्रीय सभेच्या (काँग्रेस) अधिवेशनात 'भाषावार प्रांतरचना' हा मुद्दा मान्य केला. लोकमान्य टिळक देखील भाषावार प्रांतरचनेच्या बाजूचे होते. १५ ऑक्टोबर १९३८ मध्ये मुंबईतील स्वातंत्र्यवीर सावरकरांच्या अध्यक्षतेखाली

झालेल्या मराठी साहित्य संमेलनात पहिल्यांदा मराठी राज्याचा ठराव मांडला गेला. ज्येष्ठ नेते शंकरराव देव ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली संयुक्त महाराष्ट्र समिती स्थापन करण्यात आली. संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत 'मुंबई' हा कळीचा मुद्दा होता. स्वतंत्र भारतात मराठी भाषकांचे राज्य स्थापन करण्यासाठी 'संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ' हा लढा उभारला गेला. साहित्यिक, सांस्कृतिक, वैचारिक, राजकीय ह्या सर्व अंगाने संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ उभी राहिली. इ.स.१९४६ चे साहित्य संमेलन ग.त्र्यं.माडखोलकर ह्यांच्या अध्यक्षतेखाली झाले.ह्या संमेलनात 'संयुक्त महाराष्ट्र समिती' स्थापन झाली.संयुक्त महाराष्ट्राची मागणी करणारे तीन ठराव साहित्यिकांनी पाठविले, ह्या ठरावांना तत्कालीन राजकीय नेत्यांनी पाठिंबा दिला. इ.स.१९३८ मध्ये माधव त्र्यंबक पटवर्धन तथा माधव ज्युलियन व इ.स.१९४० मध्ये ग.त्र्यं.माडखोलकरांनी महाराष्ट्र एकीकरणाचा विषय उपस्थित केला.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर ह्यांचा संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीला पाठिंबा होता. महाराष्ट्रातील डाव्या पक्षांनी प्रारंभीपासूनच मुंबईसह संयुक्त महाराष्ट्राला पाठिंबा दिला. स्वातंत्र्यानंतर भाषिक राज्यांची मागणी होऊ लागली. आंध्रप्रदेश राज्याची मागणी 'पोट्टी श्रीरामुलु' ह्यांच्या बलिदानानंतर पूर्ण झाली. भाषावार प्रांतरचनेसाठी दार कमिशन, जे.व्ही.पी. कमिटी, फाजल अली आयोग असे आयोग नेमण्यात आले.फाजल अली आयोगाने महाराष्ट्रासंदर्भात नकारात्मक अहवाल दिल्यानंतर महाराष्ट्रभर असंतोषाचा डोंब उसळला.नेहरूंनी सौराष्ट्रासह गुजरात, विदर्भासह महाराष्ट्र व स्वतंत्र मुंबई अशा त्रिराज्यांची योजना जाहीर केली.त्रिराज्य योजनेत महाराष्ट्रापासून मुंबई तोडल्यामुळे अन्यायाची भावना मराठीजनांत निर्माण होऊन संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीने जोर धरला. बापट, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, एस.एम.जोशी, आचार्य तथा प्रल्हाद केशव अत्रे, श्रीपाद अमृत डांगे, शाहीर अमरशेख, लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे, भाई उद्धवराव पाटील, प्रबोधनकार तथा केशव सीताराम ठाकरे हे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीचे नेते ठरले.आचार्य अत्र्यांनी आपल्या मराठा दैनिकात संयुक्त महाराष्ट्राचा जोरदार पुरस्कार केलाच, तर विरोधकांवर बोचरी टिका केली. अत्र्यांनी संयुक्त महाराष्ट्राला विरोध करणाऱ्यांचा खरपूस समाचार घेतला. शाहीर अमरशेख, लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे, शाहीर गव्हाणकर ह्यांनी आपल्या कलाविष्कारांद्वारे मराठी अस्मिता जागृत ठेविली. २० नोव्हेंबर १९५५ मोरारजी देसाई व स.का.पाटील ह्या नेत्यांनी चौपाटीवर सभा घेऊन महाराष्ट्र विरोधी प्रक्षोभक विधाने केली.ह्या सभेत लोकांनी संतापून सभा उधळली.२१ नोव्हेंबर १९५५ रोजी आंदोलनावेळेस पोलीस गोळीबारामध्ये १५ व्यक्तींना प्राण गमवावा लागला. जानेवारी-फेब्रुवारी १९५६ रोजी केंद्रशासित मुंबईची घोषणा झाल्यानंतर लोक रस्त्यांवर उतरले.हरताळ, सत्याग्रह व मोर्चे सुरू झाले. तत्कालीन मुंबई प्रांतसरकारने सत्तेचा दुरुपयोग करून गोळीबाराद्वारे ८० लोकांना ठार मारले. संयुक्त महाराष्ट्र आंदोलनात एकूण १०५ जणांनी प्राणांची आहुती दिली. संयुक्त महाराष्ट्र समितीने दिल्ली येथे प्रचंड सत्याग्रह घडवून आणला. भारताचे तत्कालीन अर्थमंत्री सी.डी.देशमुख ह्यांनी आपल्या अर्थमंत्रीपदाचा राजीनामा दिला.[२]ह्या राजीनाम्यामुळे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीला अधिक बळ प्राप्त झाले. १ नोव्हेंबर १९५६ मध्ये केंद्राने मुंबई द्वैभाषिक राज्य स्थापन केले. ह्याला महाराष्ट्र व गुजरात येथून कडाडून विरोध झाला. संयुक्त महाराष्ट्र समितीने १९५७ साली लोकसभा व विधानसभा सार्वत्रिक निवडणुक लढवली. ह्या निवडणुकीत समितीने विधानसभेत ३९८ पैकी तब्बल १५५ जागांवर विजय मिळविला. स्वाभाविकच संयुक्त महाराष्ट्र समिती प्रमुख विरोधी पक्ष बनली. डॉ.आर.डी.भंडारे हे समितीकडून पहिले विरोधी पक्षनेते बनले. सन १९६२ या वर्षी निवडणुकीला सामोरे जायचे असल्याने केंद्रीय नेते संयुक्त महाराष्ट्राला अनुकूल झाले. १ मे १९६० ह्या कामगारदिनी 'महाराष्ट्र' ह्या मराठी भाषिक राज्याची स्थापना झाली.

E-ISSN : 2348-7143
January -2023

संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील साहित्यिकांचे योगदान :

संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीमध्ये प्रत्यक्ष लिखाणाद्वारे तसेच कृतिशील पुढाकाराद्वारे अनेक लेखकांनी, साहित्यिकांनी योगदान दिले. माधव त्र्यंबक पटवर्धन तथा माधव ज्युलियन, ग.त्र्यं.माडखोलकर, आचार्य अत्रे, सेनापती बापट, लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे, शाहीर अमरशेख, शाहीर गव्हाणकर इत्यादी अनेक मराठी साहित्यिकांनी लिखाण तसेच प्रत्यक्ष कृतिद्वारे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ पुढे नेली.

आचार्य अत्रे ह्यांनी 'मराठा' ह्या आपल्या दैनिकातील लिखाणाद्वारे संयुक्त महाराष्ट्रवादी भूमिका घेतली तसेच संयुक्त महाराष्ट्रविरोधी नेत्यांवर कोरडे ओढले.[३] १९५७ च्या विधानसभा निवडणुकीत ते आमदार म्हणून संयुक्त महाराष्ट्र समितीतर्फे निवडून आले. इ.स.१९३८ व इ.स.१९४० ह्या दोन मराठी साहित्य संमेलनात ग.त्र्यं.माडखोलकर ह्या मराठी साहित्यिकाने महाराष्ट्र एकीकरणाचा विषय उपस्थित केला. इ.स.१९४६ च्या ग.त्र्यं.माडखोलकरांच्या अध्यक्षतेखाली भरलेल्या 'बेळगाव' च्या मराठी साहित्य संमेलनात संयुक्त महाराष्ट्र समिती स्थापन करण्यात आली आणि संयुक्त महाराष्ट्राची मागणी करणारे तीन ठराव संमत करण्यात आले.

संयुक्त महाराष्ट्राच्या आंदोलनात अग्रेसर असलेल्या सेनापती बापटांनी

महाराष्ट्र मेला तरी राष्ट्र मेले! महाराष्ट्राविना राष्ट्रगाडा न चाले !
खरा वीर वैरी पराधिनतेचा ! महाराष्ट्र आधार हो भारताचा![४]

ह्या सार्थ ओळी प्रकट केल्या.

लोकशाहीर साहित्यरत्न अण्णा भाऊ साठे ह्यांनी कॉ. श्रीपाद अमृत डांगे ह्यांच्या प्रभावातून कम्युनिस्ट विचारसरणीने प्रभावित होऊन १९४४ मध्ये दत्ता गव्हाणकर, शाहीर अमरशेख ह्यांना सोबत घेऊन लालबावटा कला पथक स्थापन केले.ह्या पथकाने कामगारांमध्ये संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीबद्दल जागृती घडविण्यात अतुल्य योगदान दिले. संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीच्या पार्श्वभूमीवर साठेंनी 'मुंबईची लावणी', 'मुंबईचा गिरणी कामगार' ही गाणी लिहिली.

RESEARCH JOURNEY

शाहीर दत्ता ना.गव्हाणकर हे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील अग्रणी कम्युनिस्ट कार्यकर्ते आणि लोककलावंत होते. "शौर्याची तव परंपरा महाराष्ट्रा, उठून बघ जरा" हा गव्हाणकरांचा पोवाडा संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत अत्यंत लोकप्रिय ठरला. गव्हाणकरांनी संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ पुढे नेण्यासाठी शाहीर अमरशेख, चंदू भरडकर, अण्णा भाऊ साठे, आत्माराम पाटील ह्यांच्या सहकार्याने मुंबईतील युवकांची परिषद भरवली. गव्हाणकरांच्या पोवाड्यांनी सर्वसामान्य शोषित कामगारांमध्ये चैतन्य निर्माण केले.

शाहीर अमरशेख तथा मेहबूब हुसेन पटेल हे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ पुढे नेणारे नामवंत शाहीर होते.'बर्फ पेटला हिमालयाला', 'रागारागाने गेलाय् निघून', 'सुटला वादळी वारा', 'जाग मराठा – आम जमाना बदलेगा' इत्यादी गीते लिहून संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीचा यशस्वी प्रचार केला.

जनतेच्या सत्तेची ज्योत ....जागती,
गर्जा संयुक्त महाराष्ट्र भारती,,,,,,
गोव्याच्या फिरंग्याला चारुनी खडे.....
माय मराठी बोली चालली पुढे,
एक भाषिकांची होय संगती,
गर्जा संयुक्त महाराष्ट्र भारती.....[५]

अशी शाहिरी कविता लिहून संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ जागवण्याचे कार्य अमर शेख ह्यांनी केले.

महाराष्ट्राविना राष्ट्रगाडा न चाले :

महाराष्ट्रात जे राबवले जाते, ते देशपातळीवर देखील विविध योजनाच्या रूपाने राबविले जाते.आरक्षणाच्या धोरणांपासून रोजगार हमी योजनेपर्यंत, सहकारी साखर कारखानदारी ते स्वच्छता अभियानापर्यंत अनेक बाबतीत भारताने महाराष्ट्राचे अनुकरण केले आहे.

‘महाराष्ट्र’ हे भारतातील प्रगत राज्य म्हणून ओळखले जाते.अनेक बाबींमध्ये महाराष्ट्र पुढे आणि देश मागे असे चित्र पाहायला मिळते. आरक्षण धोरण, रोजगार हमी योजना, स्वच्छता अभियानाचे मॉडेल, तंटामुक्त गाव मोहीम, शिक्षण धोरण,स्थानिक स्वराज्य संस्थामधील स्त्री-आरक्षण धोरण, जमीन सुधारणा करणारा कुळकायदा अशा महाराष्ट्रातील अनेक योजना अधिक विकसित होऊन देशपातळीवर तसेच विविध राज्यांमध्ये राबवल्या गेल्या.भारताच्या विकासात महाराष्ट्राने दिलेले योगदान अमीट असेच आहे.

संदर्भसूची :

1. भावे मधुकर, ५५ वर्षांचा सुवर्णमहोत्सव, महाराष्ट्र ५०, २०११, पृ.क्र.११.
2. देशमुख चिंतामणराव, माझा जीवनप्रवाह पृ.क्र.१५१.
3. पै शिरीष,’संयुक्त महाराष्ट्रा’चा कलश आचार्य अत्रे यांनी आणला, महाराष्ट्र ५०, पृ.क्र.४६.
4. सं.भावे मधुकर, ५५ वर्षांचा सुवर्णमहोत्सव, महाराष्ट्र ५०, पृ.क्र.४.
5. तत्रैव, पृष्ठ क्र.३०.